

Az álmok háza

*Hermann Hesse 1911 és 1954 között
keletkezett elbeszélései*

Herman Hesse gazdag életműve a nagy szépprózai művek, a versek, a mesék és legendák, a tanulmányok, politikai írások, utazási emlékképek és a több ezer könyvismertetés mellett valamivel több, mint száz elbeszélést is tartalmaz. Az 1900 és 1910 között írt és először többnyire folyóiratokban majd önálló kötetekben is kiadott írások az elbeszélések bő kétharmadát teszik ki. Kötetünk az 1911 és 1954 között keletkezett írásokból nyújt gazdag és reprezentatív válogatást. Az ebben az alkotói időszakban született művek közül a magyar Hermann Hesse-életműsorozatban is jelentek már meg írások, mint például az önálló kötetben együtt először 1920-ban napvilágot látott *Gyermeklélek*, *Klein és Wagner* és a *Klingsor utolsó nyara* című nagy elbeszélések, vagy a *Szép álom*, *A vadember*, *A festő*, az *Álommezsgye*, a *Beszélgetés egy kályhával* című szövegek, melyek a sorozatban *A varázsló gyermekkor*a című kötetben jelentek meg. E korszak negyven írásából jelen kötetünkben tizenöt szerepel, korábbi kötetekben pedig nyolc.

Az írások között eltelt több, mint negyven év rengeteg változást hozott mind az író életében, mind pedig Németország, Európa, sőt az egész világ történelmé-

ben, melyek befolyásolták az életmű alakulását is. Az elbeszélések ebben az időszakban némileg visszaszorultak; 1911 és 1954 között számos regény vagy legalábbis nagyobb lélegzetű prózai írás születik – Hesse ugyanis nemigen használta a regényt műfajmegjelölésként –, mint pl. a *Rosshalde* (1914), a *Knulp* (1915), a *Demian* (1919), a *Sziddhárta* (1922), *A fürdővendég* (1925), *A nürnbergi utazás* (1927), *A pusztai farkas* (1927), a *Narziss és Goldmund* (1930), *A napkeleti utazás* (1932), illetve *Az üvegyöngyjáték* (1943).

1912 szeptemberében Hesse immár öttagú családjával Gaienhofenből átköltözik a svájci Bernbe. 1919-től egyedül a montagnolai Casa Camuzziban él, 1924-ben visszaszerzi svájci állampolgárságát – gyermekkorában 1890-ig svájci állampolgár volt, miután azonban felvették a maulbronni iskolába, fel kellett vennie a württembergi állampolgárságot –, majd végül 1931-től a barát és mecénás, Hans C. Bodmer által Hesse számára épített házba, a Casa Hessébe, vagy Casa rossába költözik, ahol Ninon Dolbinnal, harmadik feleségével élete végéig (1962) él.

Az első világháborút megelőző három-négy év alatt a korábbi írások hangulatát és írásművészetét idéző elbeszélések születnek: *A nagy pávaszem* (1911), *Robert Aghion* (1912), *A ciklon* (1913), *A Pressel-féle kerti lakban* (1913), *Felolvasóest* (1912) és *Az álmok háza* (1914 eleje).

Az első világháború alatt Hesse a szépírói tevékenység mellett aktív irodalom-, illetve kultúraszervező szerepet is vállal: létrehozza a *Zentrale für deutsche Kriegsge-*

fangenenfürsorge-t (Segélyközpont Német Hadifoglyok számára), megteremti a *Verlag der Bücherzentrale für deutsche Internierte* (Német Internáltak Könyvközpontjának Kiadója), három folyóiratot is szerkeszt: az 1916 és 1917 között megjelenő *Deutsche Internierten Zeitung* (Német Internáltak Újsága) című hetilapot, az 1916 és 1919 között megjelenő *Sonntagsbote für die deutschen Kriegsgefangenen* (Német Hadifoglyok Vasárnapi Hírnöke) című lapot, valamint az 1919-ben elindított *Vivos vivo* című, havonta megjelenő folyóiratot. Ez a szociális, művelődésszervezői és lapkiadói tevékenység, valamint a magánéletben bekövetkezett változások erősen háttérbe szorítják az elbeszélésírást, ezért a háború alatt kevés elbeszélés keletkezik: *Ha még két évig tart a háború* (1917), *Ha még öt évig tart a háború* (1918). Igaz, 1918–1919-ben íródnak a már expresszionista stílusjegyekről tanúskodó nagy elbeszélések, mint például a *Klingsor utolsó nyara* (1919).

Hesse a két világháború között is kevés elbeszélést ír. Ezek közül válogatásunk a *Kint és bent* (1919), a *Tragikus* (1923), az *Üdülőváros délen* (1925), *A masszagéták földjén* (1927) című írásokat közli.

A nemzeti szocializmus éveiben, 1936-ig német és svéd folyóiratokban Hesse közölt még a kort kritizáló recenziókat, ezután azonban már csak néhány svájci lap volt hajlandó közölni cikkeit. Ebben az időben lehetetlenek tűnt olyan nagyszabású kulturális szervező tevékenység, mint az első világháború alatt, személyesen azonban rengeteget segített üldözött, emigrációba kényszerült embereken: barátokon és művészkollégákon. Befogadta és anyagilag is támogatta őket, publi-

kációs lehetőségeket teremtett, vízumot, tartózkodási engedélyt, sőt munkát is szerzett számukra. A háború végéig ez a sokszor idegtépő tevékenység sokat elvett alkotói erejéből, és persze azt sem felejtethjük el, hogy az életművet gyakorlatig lezáró nagy regény, *Az üvegyöngyjáték* is ebben az évtizedben született (1932–1942).

A háború után Hesse csak néhány elbeszélés írt: *Levél Normáliából* (1948), *A koldus* (1948), *A kis kéményseprő* (1953).

A nagy pávaszem még az 1911-ben, az akkoriban Kelet-Indiának nevezett malajziai szigetvilágba tett, több hónapos út előtt keletkezett, és tematikáját, nyelvezetét tekintve a Gerbersau-történetek világát idézi, illetve a *Gyermeklélek* pubertás hőséneke szorongó küzdelmét ábrázolja, melyet a szigorú erkölcsű pietista család védettségéből ki-kilépve vív a bűn csábításával és a bűnhődés kínzó-feloldozó érzésével. Két fiatal felnőtt alkotói beszélgetése felidéz egy gyermekkori történetet: a mesélő barátja gyermekének pillangógyűjteménye látván keserű, vallomásos elbeszélésben eleveníti fel saját gyerekkorát, amikor nem tudván ellenállni a kísértésnek, elloppja a pedáns szomszédfiú féltve őrzött, tökéletesen preparált kincsét, minden lepkegyűjtő vágyalmát, a nagy pávaszemet. Bűntudattól gyötörtlen hiába csempészi vissza lopott zsákmányát tulajdonosához, markában helyrehozhatatlanul megsérül a pillangó, s miután bevallja tettét, megszegyenül, mert a szomszédfiú nem bocsát meg neki, ezért a tolvaj önmagát bünteti, és megsemmisíti saját kis lepkegyűjteményét. A bűn – hasonlóan a *Gyermeklélek* fügelpeléséhez –

nem bocsátatik meg teljesen, s valahol az elkövető lelke mélyén kitörölhetetlenül tovább él és kínoz.

A *Robert Aghion* folytatja a természet (lepkék) iránti csodálat varázslatát, de már az indiai út tapasztalatait és Hesse anyai nagyapja, Hermann Gundert több évtizedes indiai hittérítői tevékenységének emlékét is feldolgozza. A XIX. századi történet egy ifjú misszionáriusjelölt keserű tapasztalatait örökíti meg: Robert Aghion azért vállalja a küldetést, mert otthon nem vár rá sikeres lelkészi pálya, s ennek hiányában megfelelő jövődöbélire sem számíthat. Ráadásul imádjja a pillangókat, s a kelet csábítása csak megerősíti elhatározásában, hogy több hónapos hajóútra keljen a távoli országba, ahol azt látja, hogy a fehérek nem veszik emberszámba és kizsákmányolják a bennszülötteket. Aghion az igaz hitre kívánja téríteni őket, és ezért úgy véli, meg kell ismernie életüket, nyelvüket, vallásukat és kultúrájukat. Rezignáltan tapasztalja azonban, hogy a bennszülöttek valóban idegenek az európaiak számára, áthidalhatatlan közöttük a különbség, hiába hitegeti magát, hogy a megszeretett lányt lassacskán „megtérítheti”, majd feleségül veheti. S azt is be kell látnia, hogy az indiai vallások istenvilága semmivel sem szegényebb, értéktelenebb, hamisabb a keresztényekénél, s a keresztény isten kitárulkozik a keleti istenvilág előtt, s a két vallás – ahogyan azt álmában látja – mit sem törődve az emberi dogmákkal és törvényekkel, békésen és üdvözülten halad egymás mellett, egymásba olvadva. Aghion belátja, se értelme, se joga nem volna megtéríteni azt a népet, melynek életét e legapróbb rezdüléseiben is áthatja az őszinte vallásosság. Feladja hát a hivatását, és elszegődik egy kávéültetvényre.

A ciklon visszavezet Hesse ifjúkorának világába, Calwba, a szülővárosba, melyből a férfikor küszöbén álló hős kitörni készül. Egy rendkívül forró, füledt, nyomasztó, nyugtalan és veszélyt sejtető nyári napon a fiatalember felkeresi gyermekkor kedves helyeit, majd délután horgászni indul. Egyetlen szempillantás alatt világpusztulást sejtető ítéletidő támad: a ciklon fákat csavar ki, háztetőket, kerítéseket tép le, kavics nagyságú jég szakad az égből. A hős egy pajtába menekül, ahová követi egy lány, aki szerelmes a fiúba, ő viszont nem viszonzza érzelmeit. A viharban egy pillanatra viharos csókban egyesülnek, ám ez a csók, akárcsak a természeti pusztítás véget vet egy életstádiumnak: hirtelen lezárul a gyermekkor, az ifjú maga mögött hagyja a hegyek közé beszorított völgyben fekvő kis szülővárost, ami szűkösségében is védettséget nyújtott neki, kilép az életbe, melynek árnyait már előrevetítették a vihar rombolásai.

A *Pressel-féle kerti lakban egy*, az elbeszélés születését éppen száz évvel megelőző, 1823-ban játszódó, látzólag békés biedermeier-történetet elevenít fel. Egy forró nyári napon a híres sváb tübingeni alapítványi iskola két ifjú teológusjelöltje, két ifjú költő, a forró vérű, indulatos, lánglelkű és önpusztító életet folytató Wilhelm Waiblinger és a csöndes, higgadt Eduard Mörike sétára, pontosabban egy, a városon kívül álló kerti lakba viszi az ekkor már tizenhat éve elborult elméjű költőóriást, Hölderlint, aki többek között Hegel és Schelling diáktársaként ugyancsak a tübingeni iskola növendéke volt egykoron, s aki harminchat esztendeig tengette életét betegen egy Neckar-parti ház toronyszobájában, egy Zimmer nevű asztalos házában, aki befogadta és

ápolta Hölderlint. A történet elsősorban az iskolai szabályok és kötöttségek börtönében sínylődő zseni szenvedéseit, kitörési kísérleteit és életlehetőségeit mutatja be két generáción keresztül: Hölderlint, a költészete csúcspanaszát túljutott, immár élőhalott költőóriást, Hellász újraálmódóját, akit Waiblinger szerint az iskola tett tönkre, és a következő költőgeneráció pályája elején álló, két ellentétes természetű alakját: a forradalmár lelkesületű, gyorsan ellobbanó Waiblingert és a papi pályához visszatérő, mégis viszonylag hosszú életű, csodálatos költői életművet teremtő, „biedermeier-költőt”, Mörikét. Miután az asztalos lánya a kerti lakból hazakíséri a beteg Hölderlint, Mörike tréfás-ironikus szerepjátékot vállal, és Vogeldunst igazgató alakjában felkéri Waiblingert, helyettesítse az elhunyt Schillert, akit munkaadója, lord Fox kíván alkalmazni „múzeumában”. Megidéződik tehát egy másik sváb költőóriás alakja is, az immár halott Schilleré, akit egy gazdag lord mint állatkerti mintadarabot akarna mutogatni kedvtelésből, még ha ez csak Waiblinger-Vogeldunst paródiájában kerül is szóba. A restauráció idején játszódó történet világa, melyben egy letűnt korszak költői és velük együtt a művészetek is devalválódnak, nem kedvez a fiatal költőknek sem: Waiblingert kirúgják az iskolából, kivándorol Itáliába, ahol kalandorként, ismeretlenül és fiatalon hal meg, míg Mörike visszatáncol a kereszthez, és a papok filiszteri életét élve alkot. S miként Mörike világhírű novellájában, *A Mozart prágai utazása* című idillikus biedermeier-remekben felsejlik a kegyetlen, démonikus halálos sors, úgy Hesse elbeszélésében is egyértelműen körvonalazódik a költő tragikus-groteszk sorsa.

A *Felolvasóest* egy megtörtént esemény humoros megörökítése. A költőtől derűs-szórakoztató előadást várnak, ám az amúgy is kis számú közönségnek csalódnia kell, amikor Hesse felolvas. Ráadásul az épületben, egy emelettel lejjebb – és telházal – humoros est folyik.

Az *álmok háza* egy tervezett regény töredéke. Az egykoron világot járt Neander élete alkonyán magányába visszavonultan él felesége oldalán, s egyik fia és menyje közelében, ám egyre inkább csak kertjével foglalkozik. Magánya azonban nem egy, ez élettől megcsömörlött, megkeseredett ember visszavonulása a társtalan létbe, hanem egy teljes életét élt, öreg bölcs életformája: a *via activát* ebben a korban felváltja a *via contemplativa*, a szemlélődés és az elmélkedés ideje, a beköszönő bölcsesség kora. Nem véletlenül emlegeti Neander a bölcs távol-keletieket, akik öregkorukban az erdőbe térnek meg, és virágszirmon élnek – no meg a bölccsé vált, öreg Goethét. Míg pályakezdő mérnök fia még a *Werther* korszakát éli, ő már az aggyatján mester mosolyával szemléli a világot. Neander előképe azoknak az öreg és bölcs, megvilágosodott „szent” embereknek, kiknek leginkább kidolgozott alakja *Az üveggyöngyjáték* névtelen magister musicae-jében bomlik ki a leggazdagabban és legárnyaltabban.

A *Ha még két évig tart a háború* és a *Ha még öt évig tart a háború* groteszkbe hajló parodisztikus írások. A háború előtti időkből származó, a háborúból kilépő, különc alakok kalandjait ábrázolja: egy költőét, aki engedély nélkül sétálgat és irogat, ráadásul bőrcipőben, amikor már mindenki mezítláb jár, majd megtudja, hogy a háború értelme a háború. Az újabb Kaspar

Hausert pedig, ezt a „háború előtti embert”, akit öreg apja bujtogatott, a Lipcsei Egyetem filozófiai fakultásán tanulmányozzák, hogy a fura csudabogarat megőrizték a tudomány számára.

A *Kint és bent* főhőse, a racionalizmus, a „tisztá tudomány”, különösen a logika híve, irtózik a műveletlen és elmaradott népek mágikus és misztikus szemléleteitől, ami újra kezdi felütni fejét a civilizált, modern korban. Barátja ad neki egy kis agyagszobrot, melyet Friedrich lassanként befogad a lelkébe: a kint bentté válik. „Jártál az ellentétpárokon túl. Pokolnak érezted: de tudd, barátom, hogy ez a mennyország... A mai napig bensőd rabszolgája voltál. Tanulj meg uralkodni önmagadon. Ez a mágia.” – Így oktatja a történet végén Friedrichet barátja. A kint és bent, a külső és belső világ mágikus egybeesésének gondolata előfordul a Hesse által is többször idézett Goethe *Epirrhema* című versében is: „Fürkéssz a Lét műhelyében / mindig egészet a részben. / Semmi héjban, semmi magban:/mert ami kint, bent is az van. / Villám-szemed így hatol be / a nyitott-szent rejtelembe”* Vagyis e mágikus szemléletmód az ellentétek egységbeolvasztásának lehetőségét hordozza magában, ami Hesse egész életművének egyik legfontosabb gondolata.

A *Tragikus* egy öregedő szedő „tragikus” halálát ábrázolja. Johannes, az egykoron szebb napokat megélt költő feje – és egyáltalában a költők és költészet ideje – fölött eljárt az idő. A modern, civilizált és technicizált kornak nincs szüksége szellemre, lélekre, szépségre, poézisre: Johannes évtizedek óta egy újságszerkesztő-

* Szabó Lőrinc fordítása

ség szedőjeként hadakozik Don Quijote-ként a rohamos nyelvromlás ellen, de a régi vágású főszerkesztőn kívül, aki szánalomból nem rúgja ki állásából, senki sem érti meg, mindenki csak gúnyolódik rajta. S amikor Johannes kérdőre akarja vonni fiatal szerkesztőtársát, ám az leteremti, a fölöslegessé vált szedő összeesik és meghal.

Az Üdülőváros délen, A masszagéták földjén és a Levél Normáliából ugyancsak parodisztikus írások. A civilizált embernek szüksége van ugyan a természetre, de csak a denaturált és sterilizált, első osztályú kényelemmel és biztonsággal kialakított művi természetre, ahol városi szokásainak hódolva kipihenheti a mesterseges, városi életben rázúduló, dolgos hétköznapi fáradalmait.

Hesse az első világháború után először 1924-ben jár a weimari köztársaság Németországában előadó körutakon. Ennek tapasztalatait örökíti meg *A masszagéták földjén*. Az egykoron dicsőséges időket megélt, nagy hagyományokkal rendelkező, immár öntetszelgő, modernizált, világhatalomra törő országba látogató újságíró helybéli kollégája fogadja, és alaposan kifaggatja. A látogatónak csak dicshimnuszokban illik tudósítania a masszagéták kitűnő népéről és államáról, és csak akkor teheti be lábát az országba kísérője oldalán és felügyelet mellett, ha az megbizonyosodik népük iránt tanúsított lojalításáról. A külvilágtól elzárt Patyomkin-birodalom előlegezi a totalitárius hatalmak, a náci és a kommunista diktatúrák világát.

A Levél Normáliából már a második világháború után íródott, és a gépiratos változat alcíme így hangzott: *Tudósítás egy gyógyintézetből*. A levél írója egy ismer-

retlen címzettnek tudósít Normáliáról, egy fordított világról, melyben az egyre nagyobb számú bolondok népesítik be a normálisak országát: központilag irányítják őket, adóikat az államgépezet intézi, s ha valaki kifogy a pénzéből, és adót sem tud fizetni, az ország más tájára irányítják. Az élet központilag megtervezett, irányított és ellenőrzött: a költő sem költögethet csak úgy a maga szakállára, be kell lépnie egy céhbe, s ha a költőknek nincs céhük, akkor hát csatlakozhat például a szabók tömörüléséhez. A kultúrkörzetekre osztott, mechanikus és elembertelenedett, bolond világ víziója a korszak legtöbb negatív utópiájához hasonlóan meg sem közelíti azt, amivel napjaink globalizált és uniformizált valósága kecsegtet, s amelyet – akárcsak Dürrenmatt bolondokházában – örültek irányítanak.

A koldus írója mintegy polemizálva a háború utáni új irodalmi törekvésekkel – a háború utáni fiatal írógeneráció ekkor indul el többek között a *Gruppe 47* elnevezésű mozgalommal, melynek tagjai közé tartozik a Nobel-díjas Heinrich Böll, vagy az ugyancsak Nobel-díjas Günter Grass, akit ma úgy tartanak számon a német irodalom nagy doyenjeként, mint 1948-ban, a történet megírása idején, Hermann Hessét. Az író makacsul ragaszkodik saját írói ars poeticájához, s feleleveníti a gyermekkor egy apró történetét: amikor is apjával, húgával és kisöccsével sétára indul a városban. Váratlanul találkoznak egy koldussal. Az apánál nincs pénz, bemegy hát egy boltba, ahol ismerik, és kenyeret vesz a koldusnak, aki azonban időközben kereket old: fél és szégyenkezik, miként az elbeszélő, aki az elbeszélő időben, mint kisfiú ugyancsak elmenekült a vasútor elől, aki sajttal kínálta.

A *kis kéményseprő* Hesse egyik utolsó elbeszélése. Egy luganói népünnepélyen az idős én-elbeszélő pillantása megakad egy kéményseprőnek öltözött kisfiún, aki hasonlóan az íróhoz, mit sem törődve szerepével és a tömeg forgatagával, a felette lévő ablakban hangosan ünneplő gyerekekre mered önfeledten. E kecses és természetes, öntudatlan és önfeledt ámulat pillanatának intim megragadása, mely ellentétes a tömeg harsány kacajával és mámoros ünneplésével, áhítatot ébreszt a szemlélőben is, aki a népünnepélyen is „dolgozik”: figyel és adatot gyűjt későbbi munkáihoz.

Hesse kötetünkben közölt elbeszéléseinek közös vonása, hogy hősei magányos, a társadalmon kívül élő, meg nem értetett, „idegen”, öntörvényű és érzékeny emberek: akár a felnőttek világába lépő, az élet küszöbén álló kamaszról, akár egy megöregedett, magányt kereső férfiről, akár egy hontalan koldusról vagy a háborúról tudomást nem vevő, filozofikus hajlamú emberről szól is a történet. A magány egyik oka a világ, az egyre modernebb és egyre uniformizáltabb, egyre embertelenebb és arctalanabb, gépies világ, melytől az öntörvényű hős ugyanúgy idegenkedik, mint ahogyan tőle a világ.

Horváth Géza